

Sládek, Ondřej

Od strukturalismu k nové naratologii

Theatralia. 2014, vol. 17, iss. 1, pp. 279-285

ISSN 1803-845X (print); ISSN 2336-4548 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/129854>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Ondřej Sládek

Od strukturalismu k nové naratologii¹

Klasická naratologie

Naratologie bývá nejčastěji představována jako disciplína, která se zabývá problematikou vyprávění a která vznikla v průběhu šedesátých let 20. století ve Francii. Její zrození je jedním z mnoha výsledků francouzské strukturalistické revoluce, v níž klíčovou roli se hrál antropolog Claude Lévi-Strauss. Vedle něj se na ní podílela ale také řada dalších badatelů, především filozofů (Michel Foucault, Louis Althusser, Gilles Deleuze), lingvistů (Algirdas J. Greimas, Émile Benveniste, André Martinet), literárních teoretiků (Roland Barthes, Gérard Genette, Tzvetan Todorov), historiků (Jean-Pierre Vernant, Marcel Detienne), psychologů (Jacques Lacan) a mnoho jiných (srov. DOSSE 1992). To, co všechny tyto strukturalisty spojovalo, nebylo formulováno v nějakém společném prohlášení nebo v jednotném badatelském programu, jako tomu bylo v případě Pražského lingvistického kroužku. Společně měli pouze to, že ve svých výzkumech využívali metodu strukturální analýzy.

Jednu její variantu rozvíjel právě Claude Lévi-Strauss ve své strukturální antropologii. Pomocí ní odhalil specifickou (dle něj univerzálně platnou) logiku opozicí a korelací, která řídí výstavbu kulturních systémů (např. mýtu, příbuzenství, rituálu, náboženství atd.). Lévi-Straussův přístup, jenž se opíral o souvislost mezi lingvistikou a kulturní antropologií, působil v kontextu francouzské vědy a kultury jako paradigmatická změna.

Podstatou metody strukturální analýzy je detailní rozbor základních struktur zkoumaného fenoménu a určení (popis) jejich hlavních funkcí a vztahů mezi jejich jednotlivými částmi i mezi různými strukturami navzájem. Klíčovým pojmem je tak pojem struktury,

1 Příspěvek vznikl v rámci grantového projektu 13-29985S GA ČR *Slovník literárněvědného strukturalismu*.

kteřý byl ovšem vymezen značně obecně. Samotná metoda strukturální analýzy mohla být díky tomu univerzálně aplikovatelná na jakýkoli společenský a kulturní fenomén.

Zvláště z toho důvodu byl strukturalismus pochopen jako principiální univerzalismus. O jeho rychlé rozšíření a velkou popularitu se zasloužily práce Clauda Lévi-Strausse *Les Structures élémentaires de la parenté (Základní struktury příbuzenství, 1949)* a *Tristes tropiques (Smutné tropy, 1955; LÉVI-STRAUSS 1966)* a Rolanda Barthes *Mythologies (Mytologie, 1957; BARTHES 2004)* a *Éléments de sémiologie (Základy sémiologie, 1964; BARTHES 1997)*. Mezi stěžejní ideové zdroje francouzského strukturalismu patřily lingvistické koncepce Ferdinanda de Saussura a Louise Hjelmsleva, později se k tomu přidaly práce ruských literárních vědců: díky Todorovově antologii *Théorie de la littérature (Teorie literatury, 1965; TODOROV 1965)* především formalistů Viktora Šklovského, Jurije Tyňanova, Borise Tomaševského a dalších, mimo to ovšem také Vladimira J. Proppa a Michaila Bachtina.

Bylo jen otázkou času, kdy se metoda strukturální analýzy začne – po vzoru ruských formalistů – systematicky uplatňovat při výzkumu vyprávění. Roland Barthes v této souvislosti napsal: „Abychom mohli popsat a utřídit nekonečné množství vyprávění, potřebujeme ‚teorii‘ [...], což znamená nejprve ji hledat a načrtnout. Vypracování takovéto teorie může velice usnadnit, jestliže se od začátku podřídíme modelu, který jí poskytne základní pojmy a základní principy.“ (BARTHES 2002: 11) On sám se o to pokusil s velkým úspěchem, přičemž model své narativní analýzy založil, podobně jako většina francouzských strukturalistů, na lingvistice.

Výše uvedený Barthesův citát je z jeho slavné studie „Úvod do strukturální analýzy vyprávění“, která vyšla v roce 1966 v časopise *Communications*, jehož osmé číslo bylo tematicky zaměřené na problematiku strukturální analýzy vyprávění (BARTHES 2002). Mimo Barthes zde publikovali také Algirdas J. Greimas, Claude Bremond, Umberto Eco, Jules Gritti, Violette Morin, Christian Metz, Tzvetan Todorov a Gérard Genette. Všichni přispěvatelé se ve svých studiích zabývali jak konkrétními rozborů, tak i obecnými úvahami o formalizaci narativní struktury, o jazyce filmového, literárního či historického vyprávění a řadou dalších problémů. Nikoho v té době vůbec nenapadlo, že by výzkum vyprávění mohl mít podobu samostatného vědního oboru. S tím přišel až Tzvetan Todorov, který ve své knize z roku 1969 *Grammaire du „Décaméron“* (Gramatika „Dekameronu“) poprvé použil pojem „naratologie“ ve smyslu „vědy o vyprávění“ (TODOROV 1969: 10).

Naratologie byla nicméně i nadále vnímána jako nedílná součást širokého proudu francouzského strukturalismu. Toto její první vývojové období se proto označuje jako období „klasické naratologie“ nebo také „strukturální naratologie“. Většina badatelů se soustředila na precizní analýzy literárních textů, klasifikaci narativů, určení funkčních jednotek, funkcí a konkrétních situací, v nichž se daná funkce uplatňuje, na modelování obecné struktury narativu a rozbor základních konstrukčních principů vyprávění. O jednom z klíčových úkolů naratologie té doby se zmínil Tzvetan Todorov ve své studii *Poétique de la prose (Poetika prózy)* z roku 1971, v části věnované gramatice vyprávění v *Dekameronu*. Píše zde:

„Současný stav výzkumu vyprávění [...] vyžaduje, abychom si jako první úkol stanovili vypracování popisného aparátu: než začneme vysvětlovat nějaké jevy, musíme je umět rozpoznat“ (TODOROV 2000: 154). Tento názor přesně vystihuje úsilí prvních francouzských naratologů vytvořit zcela nové, oborové pojmosloví. O tom, do jaké míry byla tato jejich snaha úspěšná, svědčí nejen ustavení francouzské literárněvědné (naratologické) terminologie, ale především její kodifikace. V rámci literární vědy na tom měl hlavní podíl vedle Rolanda Barthesa a Tzvetana Todorova, který vytvořil ucelenou poetiku prózy, zejména Gérard Genette, jenž je autorem jednoho z nejkompexnějších a dosud nejnvlivnějších systémů teorie vyprávění (srov. např. GENETTE 1972, 1983). Ve stejné době jako Genette formuloval svou podobně systematicky propracovanou teorii vyprávění i rakouský literární teoretik Franz K. Stanzel (STANZEL 1988).

Postklasické naratologie

Na další vývoj naratologie měly v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let 20. století podstatný vliv tři skutečnosti. První bylo rozšíření povědomí o naratologii a jejich možnostech, což vedlo řadu badatelů z různých disciplín k vypracování nových teorií a metod (např. teorie fikčních světů, teorie filmové narace atd.). Důsledkem tohoto procesu bylo prohloubení strukturálních poznatků o vyprávění a současně také zavedení nových naratologických kategorií (zvl. Gerald Prince, Seymour Chatman, Lubomír Doležel, Umberto Eco, David Bordwell aj.). První polovina osmdesátých let byla ve znamení systematizace a organizace poznatků do podoby souhrnných kompendií. Předností prací například Shlomith Rimmon-Kenanové (2001) či Mieke Balové (1985) byla jejich stručnost a přehlednost, nevýhodou bylo částečné kanonizování výkladu základních naratologických pojmů a přístupů.

Druhou skutečností byl rozvoj poststrukturalismu (zvl. Derridovy dekonstrukce), který přišel s kritikou strukturalismu a který s sebou přinesl i principiální nedůvěru vůči sémiotice a možností narativních analýz. Třetí skutečností byl postupný přesun zájmu většiny oborů humanitních a sociálních věd od detailních případových analýz kulturních fenoménů ke zkoumání kultury jako celku. Výsledkem tohoto přesunu byl vznik kulturních studií (*cultural studies*). Široký předmět kulturního výzkumu ovšem vyžadoval také širokou teoretickou a metodologickou základnu. Ne náhodou proto kulturní studia zpočátku velmi eklekticky využívala teorie a koncepce zavedené a uplatňované v jiných vědních oblastech. Tento vývoj byl doprovázen přesunem vybraných literárněteoretických pojmů (např. text, vyprávění či příběh) do pojmosloví nově vzniklého oboru. Součástí této konceptuální rošády bylo zobecnění vybraných termínů a jejich univerzalizace. Pojmy jako například mapa, text či intertext jsou od té doby používány v mnoha nejrůznějších významech a kontextech.

Rozšíření poststrukturalismu i etablování kulturních studií se odehrálo v rámci hluboké sociokulturní proměny obecně označované jako postmoderna. Pro ni je typický charakteristický proces nedůvěry v hodnoty a ideje modernistického myšlení, který se v humanitních

a sociálních disciplínách projevilo širokou revizí do té doby běžně užívaných konceptů, teorií a metod. V případě naratologie došlo od poloviny osmdesátých do poloviny devadesátých let 20. století k proměně pojetí a zacházení s ústředním zkoumaným předmětem – s vyprávěním. Nejen však s ním. Nových konceptualizací se dočkaly i pojmy příběh, svět, fikce atd. Důvodem bylo jednak zvýšení zájmu o studium příběhů a vyprávění v jiných disciplínách (např. v sociologii, psychologii, antropologii, filmové a divadelní vědě atd.), jednak rozvoj nových médií (zvl. internetu). S novými médii přišlo i nepřehledné množství nových pojetí a užití narativů. Jejich uplatnění je nyní v masmédiích mnohem častější a efektivnější, než tomu bylo v minulosti. Pro tuto širokou kulturní a oborovou proměnu se vžilo označení „obrat k narativu“ (*narrative turn*). Mezi jeho hlavní plody patří rozšíření badatelského pole naratologie o nové oblasti, rozvoj nových naratologických přístupů, ale také široké pojetí narativity.

Soudobí naratologové David Herman a Ansgar Nünning popisují teoretické a metodologické proměny naratologie, k nimž došlo v průběhu devadesátých let minulého století, jako pohyb původně strukturálně orientované naratologie směrem k „naratologiím“. Jinak řečeno: od „klasické naratologie“ směrem k „postklasickým naratologiím“ (HERMAN 1999: 8; NÜNNING 2003: 239-275). Zatímco „klasická naratologie“ podle nich usilovala o strukturální rozbor textu a formalizaci (resp. systematizaci) vyprávěného příběhu pomocí analýzy sémantiky, syntaxe, diskursu a pragmatiky, soudobé „postklasické naratologie“ (míněno v plurálu) se podle nich zaměřují především na studium kontextu, dávají přednost celostní kulturní interpretaci, interdisciplinaritě, historickému a diachronnímu studiu narativu a narativity.

Z důrazu na interdisciplinárnost a polymetodičnost „postklasických naratologií“ je patrné, že naratologický výzkum se od poloviny devadesátých let diferencoval do velkého množství nejrůznějších „naratologií“ (*narratologies*) – vzájemně se více či méně doplňujících směrů akcentujících různé teoretické přístupy. Příkladem mohou být naratologie komparativní, aplikovaná, feministická, etnická, konstruktivistická, poststrukturální, lingvistická atd. (srov. HERMAN, JAHN a RYAN 2005). Jedním z důležitých výsledků této proměny bylo i iniciování kritické diskuse o teorii narativu a o směřování a možnostech naratologie coby samostatné vědní disciplíny.

Nová naratologie

V poslední době se objevuje řada kritických hlasů (např. Wolf Schmid, John Pier aj.), které upozorňují na to, že postklasické naratologie v podstatě nepřinesly mnoho nových poznatků. Navrhují proto návrat zpět ke klasické naratologii, která má strukturálně-analytický základ. Je jasné, že teoretické a metodologické dědictví francouzských strukturalistů, o něž se opírá klasická naratologie, musí projít zásadní kritickou revizí. Zde se přímo nabízí, aby součástí této revize bylo i nové zhodnocení a využití těch badatelských metod, které z různých důvodů

nebyly dosud v naratologii významněji uplatněny. Může jít například o některé funkcionalistické a sémioticko-strukturalistické metody, zejména pak o koncepty a postupy rozvinuté českým strukturalismem (zvl. pojetí struktury jako dynamického a energetického celku, pojetí vyprávění a popisu z hlediska aktuálního větného členění atd.).

Zcela jistě se tato revize musí týkat i příliš úzkého vztahu mezi naratologií a lingvistikou, který byl pro klasickou naratologii typický a který by měl být nahrazen hlubší interdisciplinární spoluprací. K ní samozřejmě docházelo již dříve, podstatněji by se to však mělo projevit v samotné definici této tzv. „nové naratologie“ (míněno v singuláru). Má jít o fundamentální vědu, která je „kompetentní pro všechny formy narace ve všech kulturních oblastech“ (SCHMID 2010: 342). Oproti klasické strukturalistické naratologii se tato nová naratologie liší především svým zájmem o kontext a analýzu antropologických zdrojů vyprávění. Snahou je nalézt odpověď na otázky typu: Proč člověk vypráví? Jak vyprávění působí na příjemce vyprávění? Může vyprávění adekvátně vyjádřit niterná hnutí lidské mysli? atd.

Německý teoretik Wolf Schmid zdůrazňuje, že mateřskou disciplínou jinak transmediálně orientované nové naratologie musí být literární věda, neboť její naratologické kategorie jsou nejpropracovanější a v zhuštěné podobě jsou v ní zastoupeny všechny narativní fenomény, které můžeme nalézt i v jiných oborech. „Očekávání,“ píše Schmid, „že pro analýzu narativů se rozvinou samostatné kategorie i mimo literární vědu, se nenaplnila“ (SCHMID 2010: 342). Je zde nicméně jedna jediná výjimka, a tou je filmová věda. Ostatní humanitní a sociální vědy podle Schmidova ve svých naratologických analýzách vždy nakonec používaly terminologii literární vědy.

Předmětem nové naratologie se může stát jakýkoli narativ libovolné formy a podoby. Vedle klasických narativních žánrů, jako je román nebo povídka, tak mohou být zkoumány i všechny ostatní žánry a fenomény, v nichž se objevuje prvek narativity (např. lyrika, komiks, věda, balet, drama atd.). Každý ze zmíněných kulturních jevů, by si zasloužil samostatné pojednání, protože jejich narativní analýza téměř vždy odkrývá mnoho dalších netušených problémů. Vezměme jako příklad výzkum vyprávění v dramatu. Kromě toho, že narativní analýzu je nanejvýš vhodné propojit i s rozbořením konkrétního divadelního (jevištního) představení daného dramatu, v průběhu zkoumání je nutno se vyrovnat i s řadou otázek, které se objevují teprve postupně a které se týkají například vztahu *mimesis* a *deigesis*, vztahu umění (básnictví) a skutečnosti či problematiky uměleckého zobrazení (napodobení).

Nová naratologie je prozatím poslední vývojovou fází disciplíny, která se již více než čtyři desetiletí systematicky zabývá výzkumem vyprávění. Její teoretická a metodologická výbava za tu dobu doznala mnoha změn, které však byly vždy činěny s ohledem na její aktuální potřeby a požadavky (srov. PHELAN a RABINOWITZ 2005; JEDLIČKOVÁ 2012). Stejně tak je tomu i nyní. Uvidíme, do jaké míry budou tyto poslední úpravy a „návraty k počátkům“ pro naratologii opravdu přínosné.

Bibliografie

- BAL, Mieke. 1985. *Narratology. Introduction to the Theory of Narrative*. Přel. Christine van Boheemen. Toronto/Buffalo/London: University of Toronto Press; část česky: Fokalizace. Přel. Miroslav Kotásek. *Aluze* 8 (2004): 2–3: 147–154.
- BARTHES, Roland. 1997. *Základy sémiologie*. Přel. Josef Dubský. In id. *Kritika a pravda*. Praha/Liberec: Dauphin 1997: 81–181.
- BARTHES, Roland. 2002. Úvod do strukturální analýzy vyprávění. Přel. Jaroslav Fryčer. In Petr Kylioušek (ed.). *Znak, struktura, vyprávění. Výbor z prací francouzského strukturalismu*. Brno: Host 2002: 9–43.
- BARTHES, Roland. 2004. *Mytologie*. Přel. Josef Fulka. Praha: Dokořán, 2004.
- DOSSE, François. 1992. *Histoire du structuralisme I, II*. Paříž: Éditions la Découverte, 1992.
- GENETTE, Gérard. 1972. Discours du récit. In id. *Figures III*. Paříž: Éditions du Seuil, 1972: 71–273; část česky: Rozprava o vyprávění. Esej o metodě. Přel. Natálie Darnadyová. *Česká literatura* 51 (2003): 3: 302–327; 4: 470–495.
- GENETTE, Gérard. 1983. *Nouveau discours du récit*. Paříž: Éditions du Seuil, 1983.
- HERMAN, David, Manfred JAHN a Marie-Laure RYAN (edd.). 2005. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. Londýn/New York: Routledge, 2005.
- HERMAN, David. 1999. Introduction: Narratologies. In David Herman (ed.). *Narratologies: New Perspectives on Narrative Analysis*. Columbus: Ohio State University Press, 1999: 1–30.
- JEDLIČKOVÁ, Alice. 2012. O předmětu, metodě a zájmech naratologie (a identitě literární vědy). *Česká literatura* 60 (2012): 6: 876–883.
- LÉVI-STRAUSS, Claude. 1966. *Smutné tropy*. Přel. Jiří Pechar. Praha: Odeon, 1966.
- NÜNNING, Ansgar. 2003. Narratology or Narratologies? Taking Stock of Recent Developments, Critique and Modest Proposals for Future Usages of the Term. In Tom Kindt a Hans-Harald Müller (edd.). *What is Narratology? Questions and Answers Regarding the Status of a Theory*. Berlín/New York: Walter de Gruyter, 2003: 239–275.
- PHELAN, James a Peter J. RABINOWITZ (edd.). 2005. *A Companion to Narrative Theory*. Malden/Oxford/Carlton: Blackwell Publishing, 2005.
- RIMMON-KENANOVÁ, Shlomith. 2001. *Poetika vyprávění*. Přel. Vanda Pickettová. Brno: Host, 2001.
- SCHMID, Wolf. 2010. O Praze, slovanském funkcionalismu a renesanci naratologie. Rozhovor s Wolfem Schmidem. Rozmlouval Ondřej Sládek. *Česká literatura* 58 (2010): 3: 331–344.
- STANZEL, K. Franz. 1988. *Teorie vyprávění*. Přel. Jiří Stromšík. Praha: Odeon, 1988.
- TODOROV, Tzvetan. 1965. *Théorie de la littérature. Textes des Formalistes russes, réunis, présentés et traduits par T. Todorov*. Paříž: Éditions du Seuil, 1965.
- TODOROV, Tzvetan. 1969. *Grammaire du „Décaméron“*. Haag: Mouton, 1969.
- TODOROV, Tzvetan. 2000. Poetika prózy. Přel. Libuše Valentová a Jiří Pelán. In id. *Poetika prózy*. Praha: Triáda, 2000: 95–300.

Summary

The present study briefly outlines the history of narratology from its beginnings in France in the 1960s to the present. It presents basic theoretical and methodological starting points used in a narratological research of narration, the most important theoretical concepts and directions and their representatives. It is divided into three parts, in which the author deals with three stages of development of this discipline in detail. The first stage represents the “classical narratology” substantially shaped by Structuralism. The second stage corresponds with the development of the “post-classical narratologies” (comparative, applied, ethnic narratologies). The third stage, the “new narratology”, strives to return to the Structuralist beginnings of the field, though it focuses more closely on the study of context and analysis of the anthropological sources of narration.

Klíčová slova

naratologie, narativ, strukturalismus, struktura, dějiny

Keywords

narratology, narrative, structuralism, structure, history

PhDr. Ondřej Sládek, Ph.D. (1976) se zabývá strukturalismem, naratologií, sémiotikou a hermeneutikou. Je vedoucím oddělení teorie literatury Ústavu pro českou literaturu AV ČR, externě přednáší na Masarykově univerzitě v Brně. Je editorem a spolueditorem několika knih, např. *Český strukturalismus po poststrukturalismu* (2006), *O psaní dějin* (2007, spolu s K. Bláhovou), *Vyprávění v kontextu* (2008, spolu s A. Jedličkovou), *Performance/performativita* (2010), *Four Studies of Narrative* (2010). V tisku je nyní jeho kniha *Metamorphoses of the Prague School Structural Poetics* a edice *Český strukturalismus v diskusi*. E-mail: sladek@ucl.cas.cz